

**ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ КОНСТРУКТИВІСТСЬКИХ
ОНТОЛОГІЙ. ПАМ'ЯТІ НЕЛСОНА ГУДМЕНА (1906–1998 рр.)**

© Бразуль-Брушковський Є., 2009

Досліджено формування принципів конструктивістських онтологій на засадах плюралізму як методології, аналізуючи у зв'язку із цим погляди Р. Карнапа, В. Куайна та Н. Гудмена. Продемонстровано, що онтологічні твердження в конструктивізмі виникають не як метафізичні засновки, а як наслідки з прагматично орієнтованих епістемологій.

Ключові слова: онтологія, конструктивізм, епістемологія, мовні каркаси, організація.

Yevgeny Brazul-Bruszkowski. Formation of principles of constructivist ontologies. In memoriam Nelson Goodman (1906-1998).

Author explores formation of the principles of constructivist ontologies on the foundation of pluralism being taken as methodology. Views of R.Carnap, W.Quine and N.Goodman are analysed thereby. It's being demonstrated that ontological statements in constructivism emerge not as metaphysical foregrounds, but rather as consequences of pragmatically oriented epistemologies.

Key words: ontology, constructivism, epistemology, language frameworks, organisation.

У розмові про сучасну онтологічну теорію більшість вітчизняних філософів найшвидше схильні згадувати імена Ясперса, Гайдеггера, Ніколая Гартмана та Сартра. Але аналітична філософія?.. На перший погляд, це суперечить нашим уявленням про антиметафізичну спрямованість філософії аналізу. Однак навіть побіжне ознайомлення з її класикою "з перших рук", а не зі словникових статей, кардинально змінює весь образ аналітичної філософії. Доля теорії онтології є чи не найяскравішою ознакою такого оновленого образу.

Мета роботи та стан розробленості проблеми. Впродовж останніх десяти–п'ятнадцяти років кількість перекладних та вітчизняних досліджень аналітичної філософії в українському академічному середовищі поступово зростає. Утім, навіть за цих, загалом, сприятливих умов, здебільшого йдеться про вивчення аналітичної філософії як такої, відносно самостійної галузі (чи напрямку) сучасної філософії. Іншими словами, виклад проблематики аналітичної філософії обмежується історико-філософськими завданнями та цілями. Як приклад можна навести хоча б нещодавню фундаментальну монографію Сергія Ніконенка «Аналітична філософія: основні концепції» [2]. У той самий час за 2007–2008 рр. на сторінках «флагмана» вітчизняної філософії – журналу «Філософська думка» – не з'явилося жодної статті з аналітичної філософії. Двома винятками, до певної міри, можна вважати статті Ф.С. Бацевича [1] та В.Л. Петрушенка [3], які ілюструють концептуальні труднощі включення поглядів філософів-аналітиків у вітчизняний філософський дискурс. Але загалом у самій «теоретичній» (на противагу історико-філософській галузі) вітчизняній філософії проблематика філософії аналізу продовжує бути мало знаною і, *de facto*, ізольованою від панівних філософем. Отже, спостерігається розрив між «цеховими» інтересами (виклад чи ствердження певної точки зору) та інтересами наукової проблематики (вивчення проблеми як такої з метою продукування нового знання чи нових поглядів).

Усвідомлюючи, що демонстрація інтегрованості проблематики аналітичної філософії у ширше поле філософських проблем та концепцій, якщо і є можливою, мала би стати предметом

окремої монографії, у цій статті ми зосередимо увагу на порівняно невеликій проблемній ділянці – формуванні засад конструктивістських онтологій. Нашою метою, отже, є експозиція процесів, які тривають в аналітичній філософії впродовж останніх 80–90 років, та оцінка перспективності подібного підходу. Хотілося б лише додати, що ця стаття присвячується пам'яті Нелсона Гудмена (1906–1998), видатного філософа-аналітика, десять років з дня смерті якого відзначали наприкінці 2008 року філософи усього світу.

Кожна впорядкована епістемологія чи, принаймні така, що прагне бути впорядкованою, рано чи пізно приходять до усвідомлення необхідності формування відповідної онтології. Не є винятком і аналітична епістемологія. Конвергенція цих двох теорій відкриває чималі можливості, але й питань ставить ані трохи не менше.

Перш за все для багатьох філософів спроба побудови онтології є відмовою від усього, що зробив Кант, та поверненням до вольфівського типу мислення. Адже, згідно з Кантом, принципи природи є лише принципами самого розуму, внаслідок чого немає і не може бути онтологічного вчення поза і незалежно від вчення про принципи розуму. Втім, на наш погляд, кантівської онтологічної заборони можна уникнути досить легко. На честь аналітичної філософії варто відзначити, що тут онтологічні твердження виникають не як апіорні аналітичні істини, а як наслідки з прагматично орієнтованої епістемології. Крім того, ці твердження виконують не стільки стандартизуючу та уніфікуючу функції, іншими словами, вони є не стільки постулатами, скільки стартовими позиціями для вирішення нових проблем.

Отож, вирішення проблеми полягає все ж таки у спрямуванні, відкритому ще Декартом, – у поєднанні онтології та теорії пізнання. Інша річ, що цей його намір суперечив його власному принциповому розділенню світу на субстанцію протяжену та субстанцію мислячу. Дистинкція ментального та фізичного, ініційована Декартом, та пов'язані з нею моністична та дуалістична інтерпретації свідомості стали, мабуть, головною причиною вкрай незадовільного стану справ у філософії свідомості. Прийняття, натомість, плюралістичних засад обіцяє значний поступ у вирішенні цілого комплексу проблем вивчення свідомості, які входять до компетенції когнітивістики.

Навряд чи можна перебільшити роль поширення плюралістичних методологій і в рамках онтологічних теорій. Поворот, що розпочався в аналітичній філософії у 50-х рр. XX ст., був пов'язаний як із критикою емпіристського фундаменталізму, здійсненого Куайном, так і з пізніми концепціями "мовних ігор", "глибинної граматики" та "парадигмальних речень" Вітгенштайна. Обидва філософи зробили надзвичайно багато для руйнування традиційної моністичної картини світу, внаслідок чого неопозитивізм зазнав відчутних збитків. На відміну від інших критиків монізму, вони перенесли традиційно метафізичну дискусію "монізм-плюралізм" на епістемологічну площину, завдяки чому відкрилися цілковито непередбачувані можливості побудови плюралістичних онтологій.

Проте реабілітація самої онтології в аналітичній філософії та її сучасне відродження як не-метафізичної дисципліни пов'язується насамперед з іменами Рудольфа Карнапа та Віларда Куайна.

Вперше ознаки онтологічного ренесансу з'являються ще у праці Карнапа "Логічна будова світу" (1928), а пізніше були розвинуті у його статті "Емпіризм, семантика та онтологія" (1950) [4]. Звичайно, відродження відбувалося специфічними для аналітичної філософії методами. Теорія онтології будується як мета-теорія мови. Чи насправді таке тлумачення онтології є завуженим? Але що таке онтологія? Традиційна відповідь – теорія буття, або теорія суцього, – містить потужні метафізичні установки. У такому вигляді онтологія проіснувала протягом століть, а будь-скільки задовільні результати так і не були отримані. Нарешті, як наукове дослідження вона була повністю дискредитована революційними ідеями фізики початку XX століття. Крім того, незрозуміло, як реально (а не тільки термінологічно) можна відділити таке тлумачення онтології від розуміння філософії взагалі. Філософи-аналітики беруться побудувати емпіричну або емпірично-прагматичну онтологію. Але ми повернулися до питання, яке залишилося без відповіді: що таке онтологія?

Онтологія – це теорія існування об'єктів. Якщо ми приймаємо таке формулювання, ми спокійно можемо будувати теорію існування, наприклад, мовних об'єктів. Але в це визначення прекрасно

вписується і екзистенційна онтологія, об'єктами якої можуть виступати перетворені на метафізичні сутності абстрактні чи навіть конкретні поняття, такі як "Свобода", "Турбота" чи "Автомобілі".

Редукціонізм, властивий класичному емпіризму, намагається встановлювати критерії істинності для кожного окремого речення. Це стає можливим завдяки переконанню у тому, що кожному висловлюванню відповідає конкретний одиничний досвід або сукупність таких цілком конкретних досвідів. Навіть концепція істини Тарського, яку так високо оцінював, наприклад Поппер, будується за тим самим принципом, і саме тому викликає чимало зауважень, до яких ми повернемося пізніше. Куайн дотримується прямо протилежного підходу, що виник з *Aufbau* Карнапа, а саме – що "наші висловлювання про зовнішній світ постають перед трибуналом чуттєвого досвіду не індивідуально, а лише як єдине ціле" [7, р. 41]. В такий спосіб виявляється мовний каркас, де поняття "мови" розглядається доволі широко: мовою є і будь-яка природна чи штучна мова, і наука – як один з видів штучної мови. Різницю у поглядах Карнапа та Куайна вловити не так просто з першого погляду. Обидва вважають, що ми не можемо говорити "ззовні" мови, а лише з певного мовного каркаса, правила якого ми вже прийняли. Прийняття певного каркаса є прийняттям певної онтології. Карнап вважає, що прийняття онтології означає прийняття певних сутностей, а Куайн, у згоді з його номіналізмом, погоджується лише на прийняття певних *значень*, які можуть бути приписані нашим твердженням.

Куайн вважає, що для опису будь-якого каркаса цілком достатньо одного квантора – квантора існування. Іншими словами, все може бути описане за допомогою лише одного типу логічного зв'язку – "є" або "не є". Карнап, навпаки, вважає, що всередині навіть однієї мови існує кілька або безліч каркасів, які виконують різні функції. В логічному плані це означає, що мають існувати і різні квантори, області значень яких відповідають різним дискурсам або типам дискурсів. Ця незначна, на перший погляд відмінність, залишає Куайна на позиції онтологічного релятивізму: існують різні мовні каркаси, але принципово неможливо сказати, який з них є кращим. Карнап, навпаки, відстоює онтологічний плюралізм: оскільки існують *різні* каркаси, що виконують *різні* функції, прийняття одного не означає апріорного відкидання інших. Релігійна віра не позбавляє нас права користування Інтернетом, а любов до музики Орфа не заважає захоплюватися піснями "Токуо Hotel". Прийняття каркаса здійснюється на цілковито прагматичних (у широкому сенсі слова) засадах.

Звичайно, сучасна теорія онтології не обмежується лише теорією мовних каркасів. Можна погодитися із Куайном у тому, що індивідуальне оволодіння мовою здійснюється виключно "на підставі явної поведінки інших людей відповідно до визнаних усіма умов" [6, р. 26]. Але є сенс припускати і те, що далеко не уся поведінка артикулюється у мові або навіть може бути виражена у мові, принаймні у нашій буденній мові. Як зазначає Тім ван Гелдер, онтологічні пріоритети певного каркаса можуть і не бути відчитані безпосередньо з мови у її буденному вжитку [8, р. 93]. Власне на такому варіанті розвитку подій зосереджена увага Нелсона Гудмена.

З точки зору Гудмена, краще говорити про множинні *актуальні* світи, а не про множинні *можливі* альтернативи щодо *одного* актуального світу. Адже, якщо послідовно і завзято стверджувати факт онтологічної релятивності, хто може подати нам знак того, що саме цей каркас є більш істинним чи навіть більш ефективним? Вирази "Сонце завжди рухається" та "Сонце ніколи не рухається" суперечать одне одному, проте є однаково істинними. Чи маємо ми сказати, що вони описують різні світи? Швидше ми будемо інтерпретувати їх не як повні речення зі своїми значеннями істинності, а як фрагменти таких речень, як: "Згідно із системою відліку А, сонце завжди рухається" та "Згідно із системою відліку В, сонце ніколи не рухається" – речення, які, за словами Гудмена, "обидва можуть бути істинними щодо одного і того самого світу" [5, р. 2].

Отож, системи відліку (frames of reference) належать не стільки до об'єкта опису, скільки до *системи* опису, або ж способу опису. Це не має заганяти нас у глухий кут агностицизму, адже ми можемо (і, зрештою, мусимо) розглядати наші описи світу або наші версії світу як *самі світи* [5, р. 4]. Якщо критерію для визначення того, який світ є кращим, а який гіршим, немає, чи не краще буде визнати цю актуальну плюральність актуальних світів, не прагнучи звести їх до єдиного підґрунтя? І, однак, оскільки ми здатні дотримуватися різних онтологій одночасно, якась еднаюча сила все ж таки повинна існувати. Тільки шукати її треба не в чомусь нейтральному, що лежить у підґрунті усіх речей (такий підхід пропонував Б. Рассел у концепції "нейтрального монізму"), а у способі організації версій.

Організація – це процес, що не може розглядатися ані як розгортання виключно суб'єкта, ані як становлення виключно об'єкта, чи навіть як їх взаємодія. Організація здійснюється засобами, які займають проміжне положення між суб'єктом та об'єктом та можуть найзагальніше бути описані поняттям "інформаційне поле". Я мушу користуватися таким загальним описом через те, що єдність в оцінках цих засобів організації на сьогодні аж ніяк не є досягнутою. Для Кассіра такими засобами були міф, релігія, мова, мистецтво та наука. Для Гудмена такі функції виконують, власне, символи або символічні системи.

Слідом за Куайном ми стартували від проблеми встановлення істинності того чи іншого конкретного речення. Як переконливо показав Куайн, річ не лише у непроясненості та неточності буденної мови. Навіть досить чіткі семантичні правила штучної мови не дають можливості ідентифікувати кожне конкретне висловлювання (тим більше – кожен одиничний термін) з конкретним досвідом або об'єктом. Регрес засновків демонструє недефініційованість первісних досвідів та неможливість повного описання остенсії [6]. А звідси, як вже вказувалося, випливає, що "наші висловлювання про зовнішній світ постають перед трибуналом чуттєвого досвіду не індивідуально, а лише як єдине ціле" [7, р. 41]. Наступним кроком Куайн змальовує своє бачення знання: "Сукупність нашого так званого знання чи поглядів (beliefs) від найбільш випадкових питань географії та історії до найглибших законів атомної фізики чи навіть чистої математики і логіки є створеною руками людини тканиною, виробом (fabric), який стикається з досвідом лише по краях" [7, р. 42]. Отже, не лише мову можна розглядати як каркас; все наше знання являє собою каркас, без якого ми ніколи б не змогли вийти до узагальнення реальності у мові, конкретних чи абстрактних іменах.

Звичайно, Куайн не був першою людиною, яка говорила про необґрунтованість ідей "безпосереднього пізнання" чи "безпосереднього досвіду", "чистих даних" тощо. Попри усі відмінності у їх поглядах, такої ж точки зору дотримувалися Берклі і Кант. Чималу увагу приділяли вивченню організаційних структур пізнання неокантіанці, серед яких, безперечно, найбільш відомою є "філософія символічних форм" Кассіра. Завдяки еміграції Кассіра до Сполучених Штатів його ідеї набули досить значної популярності і у середовищі англійських філософів, хоча і у дещо зміненому вигляді.

Тепер можна стверджувати, що конструктивізм проникає у філософію не лише через проблему перевірки знання та встановлення критеріїв його істинності, але й через дослідження самого процесу формування знання, через дослідження знання, так би мовити, у його онтогенезі. Тоді мету епістемології можна розглядати, власне, у встановленні найбільш загальних норм чи інструментів організації *пізнання* (поміркований конструктивізм), або норм та інструментів організації *світу* (радикальний конструктивізм). Розвиваючи номіналізм Куайна, Гудмен прагне обґрунтувати останню позицію.

Світи виникають не з порожнечі, а з інших світів. Але, на відміну від регресу тверджень, регрес світів не створює проблеми "остаточного обґрунтування", оскільки кожен світ є більш чи менш самодостатньою системою опису, кожна з яких не може бути повністю експлікована. Тим не менш здійснити пошук єднаючих елементів або принципів, спільних для усіх світів, зобов'язує нас не лише реалізація амбітної програми дослідження, але наявність самої практики відносин між різними світами. Як вже зазначалося, ми не маємо наміру повертатися до ідеї моністичної основи плюральності світів, а вивчати способи їх організації.

Збирання та розбирання (composition and decomposition) є, на думку Гудмена, основними засобами створення світів, причому здійснюватися вони можуть одночасно: розбираючи цілі на частини, ми створюємо з цих елементів нові цілі, проводимо дистинкції там, де їх раніше не було, поєднуючи (як завжди, доволіно) певні риси у певні комплекси. Хто зробив сузір'я Терезів? Дивне питання! Але хто – буде наполягати маленька дитина. Природа? Навряд чи. Природа не створювала сузір'я Терезів. Це люди його так назвали, поєднавши цілком незалежні в астрономічному плані одна від одної зірки. Сузір'я зробила людина. А хто зробив зірки? Тут відповідь здається вже цілком очевидною. Хоча ми створюємо сузір'я, зірки – це, безумовно, творіння природи. Але, з позиції Гудмена, не природа робить зірки зірками, а певна *версія* природи. Версія, за якою ми виділяємо певний фрагмент середовища в об'єкт під назвою "зірка" та абстрагуємось від решти

фрагментів, якими можна вважати випромінювання чи викривлення гравітаційного поля, яке створює ця зірка.

Розстановка акцентів та впорядкування (weighting and ordering) дають змогу створювати цілковито відмінні світи та твори мистецтва, що належать до них. Один і той самий сюжет чи образ може втілюватися безліччю шляхів та засобів залежно від того, що я вважаю головним, а що – другорядним. Та чи інша система вимірювання ґрунтується на певній системі впорядкування; найбільш виразно наслідки цього проявляються у відмінностях між 12-тоновим ладом та традиційним 8-тоновим ладом у музиці.

Викреслювання та доповнення (deletion and supplementation), а також деформація (deformation) нагадують попередні інструменти організації. Вичитування гранок власних статей та спостереження за маніпуляціями Девіда Копперфілда являють собою прекрасний приклад того, як ми не помічаємо того, що є, і бачимо те, чого немає. Фізик у теоретичній діяльності ігнорує світ речей, що можуть бути сприйняті чуттєво, і ставить на його місце світ фізичних сутностей, які є лише зручними фікціями для пояснення певних взаємодій, *але тільки не в межах обраної ним онтології*. Не менш дивні відчуття виникають внаслідок зміщення або видалення останньої долі у ритмічній структурі музичного твору, – достатньо послухати деякі з композицій "Yes".

Важливо зазначити, що Гудмен, за його власним застереженням, не претендує на вичерпність, чіткість та обов'язковість своєї класифікації [5, р. 16]. Більшість з наведених прикладів можуть відповідати більш ніж одному класу операцій. І хоча можна запропонувати строгішу класифікацію, жодна не може бути абсолютною, адже "немає світу більш унікального, ніж інший унікальний світ" [5, р. 17].

Пропозиції Гудмена не дискредитують поняття істини, а радше окреслюють відповідну сферу його застосування, завдяки чому істина отримує більше довіри, ніж через класичні підходи. Не "Amicus Plato sed magis amica veritas", а протагорівське "Homo mensura omnium rerum" є втіленням як морального гуманізму, так і принципу наукової сумлінності. У будь-якому випадку, усі методології, побудовані свідомо чи ні, ґрунтуються на особистому світогляді, і саме він значною мірою визначає, які теорії людина прийняти може, а які – ні. Прийняти запропоновану точку зору видається можливим, якщо погодитися із тим, що істина не є зовнішня щодо світу, а є його внутрішнім продуктом, результатом взаємодії параметрів цього світу із нашими пізнавальними можливостями.

Перегляд засадничих проблем філософії, якими є проблеми онтологічні, на новій методологічній основі, на основі плюралізму, заслуговує найсерйознішої уваги. Час від часу лунають заклики викинути стару теорію пізнання разом із онтологією на смітник. І заклики ці, напевно, мають непогане підґрунтя для виправдання з причини, про яку я вже говорив. Філософія, насправді, ледве почала звільнятися від нібито "природних" установок "здорового глузду", що є лише найгрубішими і нерелективними інструментами організації світу. Послідовна конструктивістська теорія пізнання неможлива без світоглядного плюралізму. А плюралізм залишається мертвим словом без дослідження способів і розвитку можливостей організації світу, а отже, без шанування кожної конкретної особи та її невід'ємного права будувати свій світ чи реалізовувати свій проект самої себе. У такий спосіб онтологія і епістемологія перестають бути ізольованими дисциплінами і отримують врешті-решт реальні можливості для вирішення реальних проблем, розуміння яких може відкрити нам зовсім інші картини унікальних, дивовижних світів.

1. Бацевич Ф.С. Сутність та предмет дослідження мови (погляд лінгвіста) // *Філософська думка*. – 2007. – №2. – С.96–111. 2. Никоненко С.В. Аналитическая философия: основные концепции. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 546 с. 3. Петрушенко В.Л. Атрибутивні риси свідомості // *Філософська думка*. – 2007. – №2. – С.3–18. 4. Carnap R. *Empiricism, Semantics and Ontology* // *Semantics and the Philosophy of Language*. Ed. by L. Linsky. – Urbana: University of Illinois Press, 1952. – P. 208–228. 5. Goodman N. *Ways of Worldmaking*. – Indianapolis: The Harvester Press, 1978. – xi + 142 p. 6. Quine W. *Ontological Relativity / Ontological Relativity and Other Essays*. – New York; London: Columbia University Press, 1969. – P. 26–68. 7. Quine W. *Two Dogmas of Empiricism / From a Logical Point of View*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1953. – P. 20–46. 8. van Gelder T. *Monism, Dualism, Pluralism* // *Mind and Language*. – 1998. – Vol. 13, No.1. – P.76–97.